

Predrag Vukasović

Od Troje do Termopila

edicija

studije

Osnovna tema knjige jeste nastanak pojma *varvari* u formativnom periodu helenske civilizacije. Ovaj pojam, karakterističan za sve potonje istorijske epohe – od klasične do poznovizantijske – bitan je za helensko samoodređenje i njegov značaj je zaista teško preценiti. On stoji u korelativnom odnosu sa pojmovima Heleni i helenstvo, nalazeći se u središtu dugotrajnog i složenog, neravnomernog i protivurečnog procesa formiranja helenske samosvesti. Da bismo znali šta je u određenom istorijskom trenutku značilo biti Helen, očigledno moramo prethodno odgovoriti na pitanje čime su se oni razlikovali od nehelena – varvara. To nas neposredno uvodi u tematski okvir knjige, naznačen već njenim podnaslovom: Kako su stranci postali varvari. Njen hronološki okvir takođe je neposredno dat – od Troje (ne od Homera iako knjiga počinje analizom Homerovih epova) do Termopila (ne do Mikale, kako smo navikli u povestima Helade opšteg tipa). Takav izbor nije slučajan: proces oblikovanja helenske samosvojnosti i s njim korelativni proces varvarogeneze započeo je još u poznomikenskoj epohi, davno pre no što se genijalni aed upustio u sintezu dotadašnjeg jonsko-eolskog epskog nasleđa; u času stabilizacije Homerovog teksta, oba ova procesa behu već u podmakloj fazi. Knjiga ukazuje na upadljivu suprotnost između beskrajne otvorenosti helenskog sveta prema stranim uticajima u epohi kolonizacije i orijentalizirajućeg stila u umetnosti, na jednoj, i duhovne zatvorenosti i samodovoljnosti klasične Helade, na drugoj strani.

Predrag Vukasović

OD TROJE
DO TERMOPILA

www.slglasnik.com

ISBN 978-86-519-1154-8

9 788651 911548 >

edicija

Sadržaj

Predgovor	9
Uvod: predmet i metod istraživanja	11
I. Homerski epovi i negrčki svet	15
Homer i antivarvarska usmerenost klasične tradicije	15
Homerski epovi i homersko doba – vremenski i prostorni horizont Homerove poezije	17
<i>Ilijada</i> i etnokulturno jedinstvo egejskog sveta pred kraj mikenske epohe	30
<i>Ilijada</i> i odnos prema strancima	47
<i>Odiseja</i> i povećanje međuetničke distance	51
II. Herodot i nastanak pojma varvara	55
Prostorni i vremenski horizont Herodotovog dela	55
Herodotovi izvori	67
Problem završenosti <i>Istorije</i>	72
Recepcija <i>Istorije</i>	75
III. Arhajska epoha i egejsko nasleđe	79
Feničani kao most između II i I milenija pre n. e.	79
Etnokulturni diskontinuitet i minojske tradicije	81
Mikenski pralik Helade	99
Feničani i grčka mitologija	101
Kipar – mesto susreta Mikenaca i Feničana	102
Mikenska kolonizacija	105
IV. Nastanak helenske civilizacije – renesansa ili novi početak	113
Elementi kulturnog diskontinuiteta i održavanje mikenskih tradicija	113
Dorska najezda – kraj mitologije i početak istorije	114
Heleni i feničanska prevlast na Sredozemlju	115
Formativni period helenske civilizacije – homersko doba	119
Sukobi Helena i Feničana	123

V. Otvorenost arhajske Helade prema orijentalnim uticajima	127
Helada i Egipat	127
Heleni i posthetitska Mala Azija	131
Lidijci – najbliži varvari	131
Ratovi Lidije i jonskih polisa	136
Heleni i Asirija	138
Orijentalizirajuća revolucija i njene posledice	141
Krez i vrhunac lidijskog uticaja	144
VI. Samosvojnost razvoja postmikenske Helade	149
Dorska naježda i njene žrtve	149
Peloponez – dorska tvrđava	151
Korint – polis između dva mora	153
Dorci u Argu	159
Dorci u Sparti	162
Dorci i Jonci u Sikionu	169
Sparta i Tegeja	171
Dorci i kolonizacija Afrike	172
Kirena i Egipat	175
VII. Heleni i Persijsko carstvo	177
Ahemenidsko osvajanje Lidije	177
Persijsko osvajanje maloazijskih polisa	180
VIII. Helenska kolonizacija centralnog i zapadnog Sredozemlja	185
Fokeja i Zapad	185
Helenska kolonizacija Sicilije	187
Kolonizacija italijanskog kopna	189
Drugi talas helenske kolonizacije Zapada	198
Fokejci dolaze na Zapad	205
IX. Heleni i Ahemenidi – otpor i prilagođavanje	209
Završetak persijskog osvajanja Male Azije	209
Ahemenidi i Samos	213
Helenski polisi u novom političkom okviru	229
Darije i Skiti	230
X. Jonski ustanak	237
Uzroci i povodi	237
Jonski ustanak i Helada	248
Tok Jonskog ustanka	270
Posledice Jonskog ustanka	294
Pokorena Jonija	298

XI. Prvi grčko-persijski rat	307
Atina i Pont.	307
Mardonijev pohod.	310
Persijska diplomatija u Makedoniji i Heladi 490. godine	313
Egina, Atina i Sparta uoči Prvog persijskog rata	315
Atinsko-eginski rat	320
Persijske ratne pripreme	325
Tok rata do persijskog iskrcavanja na Atici	326
Maraton	331
Posledice Bitke na Maratonu	345
Kažnjavanje zarobljenih Eretrijaca	346
XII. Razdoblje između dva persijska pohoda	349
Atinski pohod na Paros.	349
Persija posle maratonskog poraza	353
Persijske pripreme za drugi pohod	366
Helada u iščekivanju drugog persijskog pohoda	373
XIII. Persijski marš ka Tesaliji	375
Mostovi na Helespontu	375
Smotra persijske vojske kod Doriska	389
Od Doriska do Halkidika	451
Halkidik.	460
Makedonija	470
Tesalija uoči persijskog napada.	477
XIV. Helenske ratne pripreme	487
Helada uoči Kserksove najezde	487
Stvaranje antipersijske koalicije	514
XV. Termopili	571
Bitka za Tesaliju	571
Od Tesalije do Termopila	580
Jedinstvo helenske kopnene i pomorske strategije	582
Opis Termopila.	583
Fokidski zid.	585
Strategijske prednosti termopilskog položaja	586
Pokret ka Termopilima i Artemiziju	587
Persijska pomorska izvidnica i prvi sukob na moru	589
Kserksova vojska uoči prvih bitaka.	594
Bura	598
Termopili – stvarnost i manipulacija činjenicama	605
Kult Termopila	649

Sudbina tebanskih boraca trećeg dana bitke	656
Surovost pobednika i konačna slika varvara	660
XVI. Epilog: varvari posle Termopila	663
Varvari unutar polisa – atinski primer	663
Definicija varvara	666
Zahvalnost	669

Predgovor

Mada se ova knjiga bavi razdobljem helenske istorije u kojem je uobičajeno ono što se ponekad – naročito u prikazima istorijskog razvoja Helade namenjenim širem krugu čitalaca – naziva *grčkim čudom*, ona ne predstavlja još jedan u nizu pokušaja da se ono objasni. Ambicija pisca ograničava se na nastojanje da pruži koliko-toliko plauzibilan odgovor na pitanje sadržano u njenom podnaslovu. Okolnost da je za to bilo potrebno napisati delo ovog obima svedoči kako o kompleksnosti postavljenog pitanja, tako i o autorovoj nespremnosti da se zadovolji jednodimenzionalnim objašnjenjima. Eksplozivnost duhovnog razvoja Helade u decenijama i vekovima što su prethodili njenom klasičnom vrhuncu – najtvrdje jezgro *grčkog čuda* – ovde je tretirana kao deo činjenične podloge u kojoj treba tražiti odgovor, nipošto kao problem koji treba rešavati. Čak i površni čitalac lako će uočiti nesrazmeru između obilja faktografije i oskudnosti uopštavajućih tvrdnji. Ta neuravnoteženost nije slučajna: ona je posledica odluke da se protejska raznolikost i neuhvatljivost konkretnih istorijskih zbivanja ne žrtvuje čvrstim obavezivanjem na određeni teorijski model. Uostalom, verujem da su pitanja pokrenuta ovom knjigom mnogo važnija od ponuđenih odgovora.

Svaki govor o varvarima mora istovremeno biti i priča o Helenima; korelativnost ovih pojmova gotovo je aksiomatske prirode. Stoga bi alternativni podnaslov ovog dela mogao glasiti: *Kako su Ahajci postali Heleni?* Reč je, razume se, o refleksivnosti ne samo etnokulturnog već i svakog drugog zamislivog identiteta. Da bih osetio sopstveno postojanje, apsolutno su mi neophodni drugi, ne samo kao referentni okvir koji omeđuje moje sopstveno biće nego i kao ono što na negativan način određuje njegov unutrašnji sadržaj. Kao što su varvari svi oni koji nisu Heleni, tako su i Heleni u potpunosti određeni kao nevarvari. Zato je konstituisanje pojma varvara tek lik u ogledalu procesa izgradnje helenskog identiteta. Razlika između ova dva procesa isključivo je metodološke, nipošto ontološke naravi: u prvom slučaju, do varvara se dopire preciznijim određenjem Helena; u drugom, do Helena se dolazi tačnijim uobličavanjem pojma varvara.

Čvrsto sam ubeden da ova knjiga ne bi bila moguća bez traumatičnog i duboko uznemiravajućeg iskustva devedesetih, koje mi je izoštrilo duh za dotle

hotimice potiskivano pitanje nacionalnog, verskog i jezičkog identiteta. Verovatno bi i kritika termopilske legende bila manje radikalna bez otrežnjavajuće pouke o povodljivosti javnog mnjenja i neograničenim mogućnostima manipulacije patriotizmom od strane onih koji vrše nekontrolisanu vlast. Uzdržavajući se od povlačenja suviše napadnih analogija s najbližom prošlošću, ne krijem da postoji veza između načina na koji sam prikazao događaje udaljene dva i po tisućleća i mog sopstvenog životnog iskustva. Ta veza predstavlja svojevrsni horizont – granicu do koje seže moja moć objektivnog sagledavanja istorijske stvarnosti.

Uvod: predmet i metod istraživanja

Svaka civilizacija ima svoje varvare – strano, uglavnom neprijateljsko okruženje prema kojem se određuje kao politički, kulturni i moralni antipod. Takvo shvaćanje našlo je svoj klasični izraz u grčko-rimskom pojmu varvara, mada se bliške analogije mogu naći i u drugim prostorno-vremenskim okvirima. Navodim kao primer dalekoistočno „Carstvo ljudi“ – matičnu oblast kineske civilizacije nasuuprot „Carstvu konja“ – svetu nomadskih stočara evroazijske stepe, i „Carstvu slonova“ – plemenskom svetu tropskih prašuma. Srednjovekovni analogon iste dihotomije čini podela čovečanstva na vernike – sledbenike prave vere koji uživaju božju milost, i nevernike – ostatak čovečanstva osuđen na večne muke. Ova podela ima podjednak značaj i u hrišćanskoj i u islamskoj varijanti srednjovekovne vasesljene. Njen daleki odjek nalazimo u savremenom sudaru hrišćanskog, islamskog i jevrejskog fundamentalizma, sudaru koji ne određuje samo bliskoistočnu stvarnost već snažno oblikuje celinu međunarodnih odnosa. U modernoj epohi istu suprotnost izražava evrocentrična podela na civilizovane i necivilizovane narode, koja je vekovima služila kao ideološko opravdanje kolonijalnih osvajanja. Najzad, postmodernu varijantu istog antagonizma predstavlja sukob „međunarodne zajednice“ i „otpadničkih režima“; navodnici ukazuju na problematičnost teorijskih osnova poslednje podele. Iz ovog sumarnog pregleda može se uvideti da varvari nisu iščezli s padom poslednjeg rimskog utvrđenja. U različitom obliku i pod različitim imenima, oni su stalni pratilac i učesnik istorije.

Sa druge strane, nijedna civilizacija nije potpuno izolovana celina, pustoostrvo bez određujućih dodira sa drugim i drugačijim. Što je njen konačni lik samosvojniji, a njen doprinos ukupnom duhovnom blagu čovečanstva veći, ona je – naročito u svom formativnom razdoblju – čvršće vezana za svoje geografsko i istorijsko okruženje. Multikulturalizam nije izum XXI veka, već stalni konstituent istorijskog procesa – jednako trajan i jednako važan kao i upravo pomenuta podela na nas i njih. Osnovni sadržaj knjige koju držite u ruci jeste istraživanje – na konkretnom istorijskom materijalu arhajske Grčke – kako je jedna civilizacija, kojoj toliko dugujemo, rešavala ovu trajnu aporiju istorije.

Zašto baš Helada? Oprevelila su me tri naučna razloga i jedan duboko lični razlog:

- a) Istorijski razvoj helenske civilizacije potpuno je okončan; njegov ishod je poznat i nepromenljiv;
- b) Ona je toliko udaljena od našeg vremena da objektivno posmatranje istorijskog procesa ne bi trebalo da predstavlja nesavladivu prepreku;
- c) Njeni osnovni elementi su toliko poznati da omogućavaju razumevanje glavnih civilizacijskih tokova, a izvori za njeno proučavanje su relativno obilni i lako pristupačni;
- d) Od renesanse nadalje, njene tekovine su oslonac evropskog laicizma, racionalizma i prosvetiteljstva kao delotvorne alternative hrišćanskom pogledu na svet.

U analizi konstituisanja pojma varvara polazim od dve jasno sagledive duhovnoistorijske celine i razvojnog luka koji ih povezuje i natkriljuje. Kao polazište ne samo duhovne stvarnosti varvara nego i ukupne evolucije arhajske Grčke nameće se homerska slika sveta – još uvek bez varvara na istorijskom vidokrugu. Drugi kraj arhajskog razvojnog luka čini klasična slika sveta – duhovni predeo manihejske podele na Helene i varvare, u kojem nema mesta za gradacije i međustupnjeve između oštro profilisanih i još oštrije suprotstavljenih polova stvarnosti. Polarizacija je u aristotelovskoj sintezi klasičnog političkog iskustva dovedena dotle da znamenita definicija čoveka kao bića nastanjenog u polisu (ne kao političke životinje, kako se nedopustivo bukvalno prevodi grčki izraz) implicitno podrazumeva da varvari – koji po definiciji ne žive u polisu – nisu ljudi, ili bar ne u punom značenju te reči. Između te dve tačke, početnog i završnog stanja, nema čvrstog oslonca ni stabilnosti; sve je u nijansama, oblicima koji stalno prelaze jedan u drugi. Arhajska epoha je period o kojem se može izreći vrlo malo apodiktičnih sudova. *Krajnji cilj nije ništa; kretanje je sve.*

Takav heraklitovski fluks zbivanja iziskuje dinamički, ne statički pristup, pripovednu povest umesto minuciozne analize jedne nepokretne slike. Stoga ne čudi što smo u istraživanju nestvarnih prelaznih oblika arhajske epohe, dvostruko osvetljenih Homerom i klasičnošću, osuđeni na društvo takvog majstora pripovedne proze kakav je Herodot. Uostalom, njegovo zasnivanje istorije kao načina mišljenja formalno je posvećeno upravo odnosima Helena i varvara u razdoblju u kojem oni još nisu znali da su Heleni i varvari, ili bar nisu bili sigurni u to. Budući da otac istorije posmatra arhajsku epohu i zbivanja u njoj iz perspektive nekog ko pripada klasičnom svetu, ko se nalazi s one strane svetskoistorijskog preloma persijskih ratova, mora se praviti jasna načelna razlika između činjenica o kojima piše – koje, naravno, pripadaju arhajskoj epohi – i njegovih sudova o tim činjenicama, obeleženih pogledima klasičnog doba kojem je bez ostatka pripadao.

Helenska istorija – to Herodot zna jednako dobro kao i savremena nauka – ne počinje sa Homerom, pa čak ni zbivanjima koja čine istorijsku podlogu njegovih epova. Ta prehomerska povest Helade – legendarna i stvarna, mitološka i arheološka – u ovom radu sagledana samo je kao svojevršno istorijsko okruženje buduće arhajske Grčke, pandan njenom prostornom okruženju, sastavljenom od

bližih i udaljenijih civilizacija Starog istoka. Celokupan arhaiski razvoj odvija se pod dvostrukim dejstvom orijentalizirajućih uticaja i podstreka nastalih oživljavanjem homersko-prehomerskih, ne-dorskih, mada ne nužno i antidorskih tradicija. Zato je bio potreban dvostruki – homerski i herodotski – uvod u istoriju helenskog viđenja varvara.

Poseban značaj ima određivanje tačne uloge persijskih ratova u genezi pojma varvara u okvirima helenske civilizacije. Konfrontacija helenskih polisa i Ahemennidskog carstva nije bila samo vojnopoliitičke prirode; ona je zahvatila i znatno dublje slojeve helenskog bića, određujući ako ne samu suštinu helenskog načina života onda bar klasičan lik u kojem se ta suština otkriva modernosti. Moguća su, načelno, dva viđenja pomenute uloge persijskih ratova:

- a) Persijski ratovi čine nezaobilaznu kariku u uzročnom lancu koji vodi konstituisanju pojma varvara; bez njih helenska civilizacija uopšte ne bi iznedrila klasični pojam varvara;
- b) Sukob o kojem je reč ne ulazi u uzročni niz događaja i okolnosti koji su usloveli kristalizaciju pojma varvara, već je igrao ulogu svojevrsnog istorijskog katalizatora; ubrzavao je procese započete pre njega, koji bi i bez njega doveli do istih ili vrlo sličnih ishoda.

Ne nadam se da je istraživanje, koje je predmet ove knjige, doprinelo konačnom uklanjanju pomenute dileme (na sadašnjem stupnju poznavanja izvora ona je, bojim se, neuklonljiva), već samo jasnijem sagledavanju njenih elemenata i sužavanju opsega mogućih odgovora.

Budući da je ovde reč o istraživanju najglobalnijih društvenih pojava u svojoj njihovoj polidimenzionalnosti, svaka analitička operacionalizacija istraživačkog polja bila bi moguća samo uz radikalnu simplifikaciju njegovih određujućih činilaca, te uz neizbežnu distorziju njihovog pojedinačnog dejstva na celinu istraživačkog polja. Stoga sam se opredelio za sintetički metod izlaganja, unapred prihvatajući sva ograničenja koja iz takvog izbora proističu. Utvrđene istorijske činjenice i pretpostavke s većim ili manjim stepenom plauzibilnosti nemaju značaj formalnih dokaza; one mogu biti samo indikatori koji nas asimptotski približavaju načelno nedostižnoj izvesnosti istine. Izostanak formalno uobličene radne hipoteze i njenog kazuističkog dokazivanja prirodna je i nužna posledica upravo navedenih odlika predmeta istraživanja, a ne previd.